

ΛΟΚΡΙΔΑ

Ιστορία & Ποσιτισμός

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΤΟΥΛΑΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ - ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΛΙΑΣ

ΚΤΗΜΑ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ

ΛΟΚΡΙΔΑ

Ιστορία & Ποδητισμός

*Στους Λοκρούς βασίλευε ο νεότερος γιος του Οϊλέα ο γρήγορος Αίας,
που δεν ήταν όπως ο Αίας ο Τελαμώνιος, αλλά πολύ μικρότερος.
Ήταν βεβαίως μικρόσωμος και φορούσε λινό θώρακα,
στο δόρυ όμως ξεπερνούσε όλους τους Έλληνες και τους Αχαιούς.
Οι Λοκροί νέμονταν και τον Κύνο, τον Οπούντα και την Καλλίαρο
και τη Βήσσα και τη Σκάρφη και τις όμορφες Αυγείες
και την Τάρφη και το Θρόνιο στα μέρη του ποταμού Βοαργίου.
Μαζί του είχε φέρει σαράντα μαύρα πλοία των Λοκρών,
οι οποίοι κατοικούσαν απέναντι από την ιερή Εύβοια.*

Όμηρος, Ιλιάδα, Β 527-535.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δημήτρης Α. Χατζημιχάλης.....5

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΛΟΚΡΙΔΑΣ

Δημήτρης Κωτούλας

Καθηγητής Δασολογίας, ΑΠΘ.....7

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΛΟΚΡΙΔΑ:

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Φανουρία Δακορώνια

Δρ. Αρχαιολογίας - Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων Λαμίας.....17

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ, ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΚΡΙΔΑ

Βασιλική Συθιακάκη

Αρχαιολόγος - 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.....113

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΤΑΛΑΝΤΗΣ & ΜΟΥΔΟΥΝΙΤΣΑΣ

ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΙΜΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ (15ος - 16ος αι.)

Ευαγγελία Μπαλτά

Ιστορικός - Διευθύντρια Σπουδών Κ.Ν.Ε. / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.....139

ΠΟΛΙΧΝΕΣ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΔΡΟΜΟ:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΛΟΚΡΙΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Γεώργιος Τόλιας

Ιστορικός - Ερευνητής Κ.Ν.Ε. / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.....173

Ε΄ ΜΕΡΟΣ

ΠΟΛΙΧΝΕΣ
ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΔΡΟΜΟ

Στοιχεία για τη Λοκρίδα κατά τους νεότερους χρόνους

Γιώργος Τόλιας
Ιστορικός, ερευνητής ΚΝΕ/ΕΙΕ

Ι. Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΛΟΚΡΙΔΑ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΟΝΤΟΤΗΤΑ

Οι σύγχρονες ελληνικές διοικητικές διαιρέσεις κα-
θρεφτίζουν τις τοπικές
οντότητες της αρχαιό-
τητας, των οποίων συ-
νήθως φέρουν τα ονό-
ματα και τα όρια. Εν-
τούτοις οι διάφοροι
ελληνικοί «τόποι» δεν
έχουν πάντοτε σταθερή
ιστορική παρουσία και
η αναβίωσή τους από το
νεότερο ελληνικό κρά-
τος στηρίχθηκε συχνά
σε ιστορικά και μόνον
κριτήρια. Με το σύντο-
μο αυτό εισαγωγικό
κείμενο θα επιχειρήσω
μια διερεύνηση του κα-
τά πόσον η Ανατολική
Λοκρίδα αποτέλεσε
διακριτή ιστορική γεω-
γραφική οντότητα από
την αρχαιότητα έως
τους νεότερους χρό-
νους.

Σε μια χώρα σαν
την Ελλάδα, η ιστορική
μελέτη των τόπων, της
ιστορίας, των ονομάτων
και των ορίων τους, πα-
ρουσιάζει ιδιαίτερο εν-
διαφέρον. Οι τόποι είναι
ξεχωριστές ιστορικές και γε-
ωγραφικές οντότητες, που
ορίζονται από την εκάστοτε
εξουσιαστική πραγματικότητα
και διαμορφώνονται
τόσο από τους όρους του
φυσικού περιβάλλοντος όσο

και από τη δράση των
κατοίκων τους στη μακρά
διάρκεια.

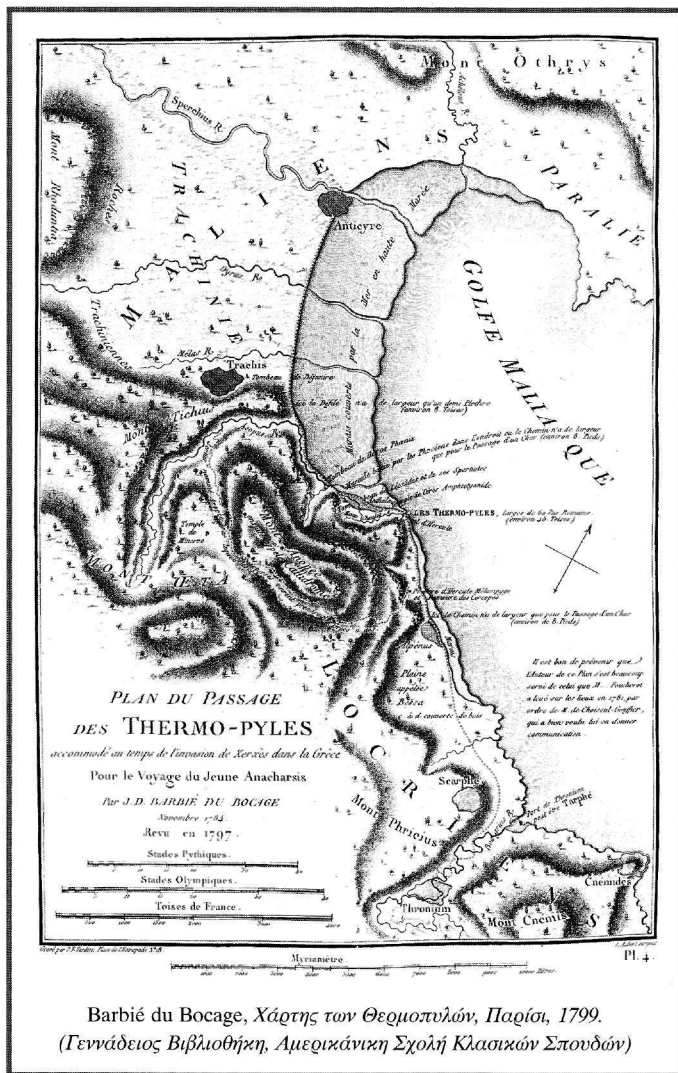
Η ανατολική Λοκρίδα,
η Οπουντία Λοκρίδα, ήταν
η αρχαία χώρα των Λοκρών.
Η θάλασσα από τη μια
πλευρά και οι συμπαγείς
ορεινοί όγκοι από την άλλη,

τη χωρίζουν από τις
γειτονικές περιοχές
και της δίνουν την ιδιο-
τυπία της: του μόνου
φυσικού πόρου επικοι-
νωνίας μεταξύ των νο-
τίων και των βορείων
περιοχών της Ελλάδας
(Θερμοπύλες). Η Λο-
κρίδα αποτελούσε το
φυσικό διάδρομο και
την «τελευταία παγί-
δα», για τον εισβολέα:
«Η Ελλάδα», για να
θυμηθούμε την ωραία
εικόνα του Michelet,
«είναι σαν μια τριπλή
παγίδα. Όποιος μπει
σε αυτήν, θα πιαστεί
στη Μακεδονία, έπειτα
στη Θεσσαλία και τέ-
λος στις Θερμοπύλες».

Οι δρόμοι ήταν και
είναι οι βασικοί συντε-
λεστές προόδου σε και-
ρούς ειρήνης. Σε αυ-
τούς διακινούνται άν-
θρωποι, εμπορεύματα,
ιδέες. Αντίθετα, σε τα-
ραγμένους καιρούς,

τους δρόμους ακολουθούν
εχθρικοί στρατοί, επιδημίες
και συμφορές.

Όταν τα αστικά κέντρα
παρακμάζουν κατά το με-
σαίωνα και οι επικοινωνίες
ή οι ανταλλαγές ελαχιστο-

Barbié du Bocage, Χάρτης των Θερμοπυλών, Παρίσι, 1799.
(Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικάνικη Σχολή Κλασικών Σπουδών)

ποιούνται ανάμεσα στις ανθρώπινες κοινότητες, οι δρόμοι χάνουν το νευραλγικό ρόλο που έπαιζαν στην αρχαιότητα και που θα διαδραματίσουν εκ νέου κατά τους νεότερους χρόνους.

Για το λόγο αυτό, στα σκοτεινά χρόνια των πρώτων χριστιανικών αιώνων, η χώρα των Λοκρών χάνει σταδιακά το στρατηγικό της ρόλο (και την ονομασία της). Οι αρχαίες πόλεις της παρακμάζουν και σταδιακά ιδρύονται στα ορεινά νέοι οικισμοί.¹ Κατά τους μακρούς αιώνες των βαρβαρικών επιδρομών, οι εύφορες ανατολικές κοιλάδες του Καλλίδρομου, του Σφίγγιου και του Χλωμού δεν προσφέρουν, κοντά στο δρόμο, ασφαλή διαμονή.

Οι περισσότερες τοπικές οντότητες στον ελληνικό χώρο αναδύονται μετά την κατάλυση του αυτοκρατορικού σχήματος του Βυζαντίου. Τα διάφορα πολιτικά μορφώματα, που προέκυψαν από τη διάλυση της αυτοκρατορίας, εκδήλωσαν από ενωρίς την τάση ιστορικής νομιμοποίησης της ιδιαιτερότητάς τους, πράγμα που ανιχνεύεται ήδη στα χρονικά των κατακτήσεων (Κύπρος, Μοριάς, Επτάνησα κ.ο.κ.).

Με τη κατάλυση της Βυζαντινής κυριαρχίας, οι Φράγκοι ιδρύουν τη Μαρκιωνία της Βοδονίτσας, που περιλάμβανε το σύνολο της σημερινής Λοκρίδας καθώς η Κωπαΐδα τη χώριζε στα νότια από το Δουκάτο των Αθηνών. Σκοπός της μικρής αυτής ηγεμονίας ήταν να ελέγχει το στενό των Θερμοπυλών και να εξασφαλίσει την άμυνα των Φράγκων της Αθήνας και της Πελοποννήσου.

Η ύπαρξη της Λοκρίδας ως αυτοτελούς γεωγραφικής οντότητας, είναι συνδεδεμένη με τη θέση-κλειδί που η περιοχή κατέχει στο επικοινωνιακό δίκτυο της νοτίου Ελλάδας. Έτσι η αλλαγή του δικτύου έχει ως αποτέλεσμα την αλλοίωση του χαρακτήρα της περιοχής. Η σταδιακή αλλαγή του ρου του Σπερχείου έμελλε να μεταβάλει και τη φυσιογνωμία της Λοκρίδας.

Ο ποταμός που αποτελούσε το φυσικό όριο της Λοκρίδας προς βορρά, άλλαξε το ρου του κατά τη διάρκεια των αιώνων και με τις πλούσιες προσχώσεις του

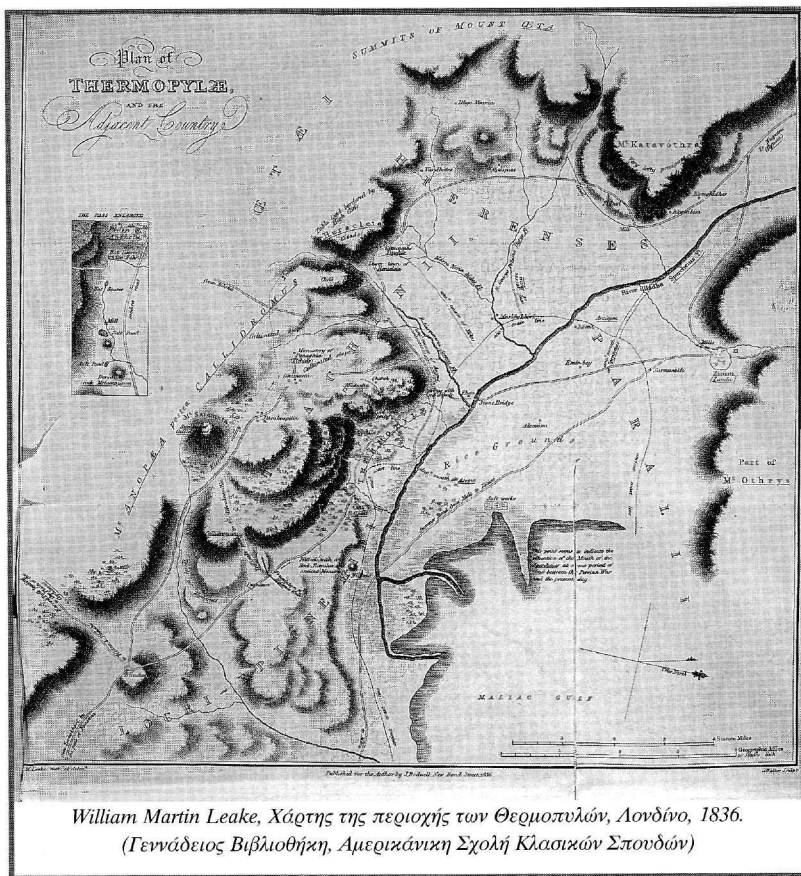
διεύρυνε το παλαιό στενό των Θερμοπυλών, διαπλάτυνε δηλαδή τη στενή έως τότε είσοδο του διαδρόμου της Λοκρίδας και συγχρόνως τον έφραξε εποχιακά, επειδή το νέο και ευρύ δέλτα του παρέμενε πλημμυρισμένο κατά τη χειμερινή περίοδο.

Για το λόγο αυτό δημιουργήθηκε σταδιακά μια νέα δίοδος στην ενδοχώρα, δυτικά του Καλλίδρομου, που συνέδεε τη Λαμία με τη Λιβαδειά και παρέκαμπτε τη Λοκρίδα, με αποτέλεσμα την αισθητή υποβάθμιση της περιοχής. Τα διοικητικά και οικονομικά κέντρα μετατοπίστηκαν στα ενδότερα ορεινά και οι οικισμοί της παράλιας περιοχής υποβαθμίστηκαν και παρήκμασαν.

Δεν είναι γνωστό πότε εγκαταλείφθηκε η αρχαία οδός των Θερμοπυλών, η οποία λειτουργούσε έως την εποχή του Ιουστινιανού.² Ωστόσο, η μάχη του Σπερχείου κατά το 10ο αιώνα και η οχύρωση της Μενδενίτσας από το Βονιφάντιο το Μομφερατικό στις αρχές του 13ου αιώνα, δείχνουν ότι το στενό των Θερμοπυλών διατηρούσε τη στρατηγική του θέση και ότι ο αρχαίος δρόμος λειτουργούσε. Το μόνο που γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι ότι το 1470 υπήρχε (αν δεν δημιουργήθηκε τότε) η ορεινή εναλλακτική δίοδος απ' όπου κατέβηκε ο μεγάλος στρατός του Μωάμεθ του Β', πηγαίνοντας να καταλάβει τη Χαλκίδα.

Οι διοικητικές διαιρέσεις είναι πάντοτε ενδεικτικές του τρόπου με τον οποίο ο οροθέτης αντιλαμβάνεται τη φυσιογνωμία των διαφόρων περιοχών και τις μεταξύ τους σχέσεις: η σημερινή Λοκρίδα κατά τους νεότερους χρόνους συνδέεται διοικητικά με τις νότιες ελληνικές περιοχές, των οποίων αποτελεί το βόρειο άκρο.

Στα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης υπαγόταν προσωρινά στο Σαντζάκιο των Τρικάλων, μαζί με την υπόλοιπη ανατολική Στερεά Ελλάδα. Μετά την κατάληψη της Χαλκίδας από τους Οθωμανούς (1470), η Λοκρίδα, επειδή είχε χάσει τη στρατηγική θέση που της προσέδιδε η δίοδος των Θερμοπυλών, χωρίστηκε σε δύο διοικητικές μονάδες, τον καζά του Ταλαντίου, με έδρα την Αταλάντη, στο νότο και τον καζά του Μουντενούτς, με έδρα τη Μενδενίτσα, στο βορρά.

Οι δύο αυτοί καζάδες υπάγονται στο νέο στρατηγικό και διοικητικό κέντρο, τη Χαλκίδα.

Οι Οθωμανοί, με την υπεροπλία τους στην ξηρά και τη σχετική αδυναμία τους στη θάλασσα, είχαν την τάση να συνδέουν μεταξύ τους τις παραθαλάσσιες περιοχές, αντιμετωπίζοντας τις ούτως ή άλλως κλειστές θάλασσες της αυτοκρατορίας τους ως λίμνες. Και η Λοκρίδα τότε αντιμετωπίστηκε ως μία από τις όχθες της «λίμνης» του Ευβοϊκού.

Η αναβίωση του γεωγραφικού όρου «Λοκρίδα» πραγματοποιείται κατά το 17ο αιώνα, χάρη στην ιστορική γεωγραφία, που αποσκοπούσε στη γεωγραφική ανασύσταση του παρελθόντος και στην κριτική σύγκρισή του με τη νεότερη κατάσταση των τόπων. Κυριότεροι εκφραστές της στάθηκαν οι Philip Cluverius³

και Philip Briet.⁴ Στηριζόμενος στα έργα τους, ο Μελέτιος Μήτρου, στη δική του συγκριτική γεωγραφική σύνθεση, θα εισαγάγει τον όρο στη νεοελληνική γραμματολογία.⁵ Ο όρος θα εμφανίζεται πλέον τακτικά στα κείμενα, ωστόσο δε διαθέτουμε τεκμήρια που να πιστοποιούν τη χρήση του όρου «Λοκρίδα» από τους ντόπιους πληθυσμούς, πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Κατά τα πρώτα χρόνια της οθωνικής περιόδου θα εφαρμοσθεί η νέα διοικητική διαίρεση της χώρας. Η Λοκρίδα το 1833 θα ενωθεί διοικητικά με τη Φωκίδα στο Νομό Φωκίδος και Λοκρίδος, με έδρα τα Σάλωνα.⁶ Ο νομός θα μεγαλώσει με τη νέα διοικητική διαίρεση του 1845.⁷ Θα ονομασθεί Φθιώτιδος και Φωκίδος και η πρωτεύουσα θα μεταφερθεί στη Λαμία. Η τελευταία αλλαγή του διοικητικού χάρτη της χώρας, στα 1899,⁸ θα ορίσει τη Λοκρίδα ως επαρχία του νέου Νομού Φθιώτιδος που θα περιλάβει ακόμη τις επαρχίες Φθιώτιδος και Δομοκού.

Ένα πρώτο συμπέρασμα που βγαίνει από την εποπτική αυτή ανασκόπηση είναι ότι η Λοκρίδα υπήρξε αυτοτελής, λειτουργική τοπική οντότητα κατά την αρχαιότητα, λόγω της στρατηγικής της θέσης. Κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους η Λοκρίδα υποβαθμίζεται και χάνεται. Η ίδια περιοχή και για τους ίδιους λόγους θα αποτελέσει διακριτή γεωπολιτική οντότητα, ως Μαρκωνία της Βοδονίτσας κατά την κατάλυση της Βυζαντινής κυριαρχίας και το φεουδαρχικό κατακερματισμό των ελληνικών εδαφών.

Οι φυσικές αλλαγές στο δέλτα του Σπερχειού, τα προσχωματικά έλη που φράζουν εποχιακά την αρχαία δίοδο θα επιβάλουν τη μεταβολή του επικοινωνιακού δικτύου της νοτίου Ελλάδας. Η Λοκρίδα χάνει το

στρατηγικό της ρόλο και χάνεται για μια δεύτερη φορά. Ωστόσο η διοικητική γεωγραφική οντότητα με την αντίστοιχη ονομασία θα αναβιώσει από το 18ο αιώνα και στο εξής, για λόγους αποκλειστικά ιστορικούς. Αξίζει να προστεθεί εδώ ότι κατά τον 20ό αιώνα, η διάνοιξη της εθνικής οδού, και του αυτοκινητοδρόμου που τη διαδέχθηκε, θα προσδώσει εκ νέου στη Λοκρίδα, και ειδικότερα στον κόμβο της Αταλάντης, την παλαιά, στρατηγική της θέση.

II. Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΛΟΚΡΙΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Για τη σημερινή Λοκρίδα κατά τους νεότερους χρόνους και έως τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης, διαθέτουμε ελάχιστα στοιχεία κυρίως λόγω των καθυστερήσεων της έρευνας στα αρχεία, τόσο σε εκείνα όπου εναπόκειται υλικό σχετικό με τη Φραγκοκρατία, όσο και σε εκείνα που φυλάσσουν στοιχεία της οθωμανικής περιόδου.⁹ Οι συμπληρωματικές πηγές πληροφόρησης για τους νεότερους χρόνους, οι γεωγράφοι, οι χρονογράφοι, οι ναυτικοί χαρτογράφοι και οι περιηγητές, προσφέρουν ωστόσο περιορισμένες και προς το παρόν πολύτιμες πληροφορίες για την περιοχή.

Οι απαρχές των νεότερων χρόνων χαρακτηρίζονται από την εμπορική δραστηριοποίηση των παράκτιων πόλεων και την άνθηση των θαλασσιών επικοινωνιών. Τα παλαιά βοηθήματα ναυσιπλοΐας, οι πορτολάνοι χάρτες και οι αφηγηματικοί πορτολάνοι (πορτολάνοι κείμενα), παρέχουν στοιχεία σχετικά με την αφύπνιση και την άνθηση των μεσογειακών εμπορικών κέντρων από τα τέλη του 12ου αιώνα και μετά.

Το παλαιότερο σωζόμενο σχετικό κείμενο, το *Liber de existentia riveriarum*¹⁰ μνημονεύει στην περιοχή που μας απασχολεί εδώ τη Μενδενίτσα (Bondinisso). Η πόλη αυτή εμφανίζεται ως το μοναδικό αξιοσημείωτο παράλιο κέντρο στη δυτική κεντρική Ελλάδα, από τον Άγιο Γεώργιο της Ζαγοράς έως την Αθήνα.¹¹

Κατά τη φράγκικη - καταλανική κυριαρχία στη Λοκρίδα ιδρύεται η Μαρκιωνία της Βοδονίτσας. Το κάστρο παραχωρήθηκε ως φέουδο από το Βονιφάτιο Μομφερατικό στον πιστό του ακόλουθο, Γουίδο Παλαβιτσίνι, ο οποίος πήρε τον τίτλο του Μαρκεζόπουλου. Ο Γουίδος, με το γάμο του, συνδέθηκε με τους ντε λα Ρως, τους άρχοντες της Αθήνας και υπήρξε Βάιλος του Βασιλέα της Θεσσαλονίκης (1221-1222). Σκοτώθηκε σε μάχη με Έλληνες λίγο μετά το 1237.

Την εποχή εκείνη οι περισσότερες λατινικές κτήσεις της Κεντρικής Ελλάδας, εκτός από τη Λάρισα και τη Μενδενίτσα, ήταν πλέον στον έλεγχο των Δεσποτών της Ηπείρου. Οι Παλαβιτσίνι παρέμειναν στη Βοδονίτσα έως τα 1311, όταν σκοτώθηκε ο τελευταίος του οίκου, ο Τομάσο, στη μάχη του Κηφισού. Η Μαρκιωνία μοιράστηκε τότε στις δυο του κόρες και ένα μέρος της πέρασε για λίγο στους Κορνάρο της Καρπάθου. Στα 1338 η Μαρκιωνία ενώθηκε ξανά υπό το μαρκήσιο Νικόλαο Α΄ Ζώρζη. Η Βοδονίτσα παρέμεινε στον ενετικό αυτό οίκο έως τις 20 Ιουνίου του 1414, οπότε αλώθηκε από τους Οθωμανούς. Η πόλη καταστράφηκε, 1800 κάτοικοι σύρθηκαν σκλάβοι και ο τελευταίος μαρκήσιος, ο Νικόλαος Β΄ Ζώρζη, οδηγήθηκε αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη.¹²

Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται μια αύξηση των εμπορικών - ναυτιλιακών δραστηριοτήτων στην περιοχή. Οι κοινωνίες της Λοκρίδας βγαίνουν από την εσωστρέφεια των μέσων χρόνων και ξανοίγονται σε εμπορικές δραστηριότητες. Ο *Καταλανικός Άτλας*,¹³ αυτό το σπάνιο γεωγραφικό μνημείο που απογράφει και εικονογραφεί τη δραστηριοποίηση της εμπορικής κίνησης κατά το 14ο αιώνα, πιστοποιεί την ύπαρξη των ακολούθων θέσεων στην περιοχή: Longavitza, Cavo Ianea, Talandi, Vatitza, Boudenitza, Iadena και Guardita.

Οι Οθωμανοί εμφανίστηκαν στη Θήβα στα 1366, επί Μουράτ Α΄, ως σύμμαχοι των Καταλανών. Η παρουσία τους στην περιοχή γινόταν ολοένα και πιο αισθητή, έως ότου, στα 1414, κατέλαβαν το οχυρό της Μενδενίτσας. Ο Εβλιγιά Τσελεμπί διασώζει μια οθω-

μανική παράδοση της περιοχής, που σχετίζεται πιθανότατα με την καταρχάς ειρηνική εγκατάσταση των Οθωμανών.¹⁴ Ένας άγιος του Ισλάμ, ο σουλτάνος Βελιουλάχ Μπαμπά, κατευθείαν απόγονος του Μωάμεθ, είχε αποφασίσει, σύμφωνα με την παράδοση, να εγκατασταθεί στην Ελλάδα:

... Περιοδεύοντας τη Ρούμελη, έφτασε κάποτε στην περιοχή της Μενδενίτσας, που τα χρόνια εκείνα ήταν στην κυριαρχία ενός Ισπανού ηγεμόνα.

Μόλις έφτασε ο Άγιος στην περιοχή, ζήτησε να μιλήσει στον τυραννικό και άδικο ηγεμόνα. Αυτός τον δέχτηκε - μαζί με την ακολουθία του - κι άρχισε να τον ρωτάει και να τον ξεψαχνίζει για να μάθει ποιοί ήσαν και τι γύρευαν εκεί. Όταν πήρε τις απαντήσεις που ήθελε, είπε:

- Τι δουλειά έχετε εσείς στη χώρα μου; Εσείς διαβά-

ζετε το εζάνι και προσκυνάτε το Ισλάμ. Αν μείνετε εδώ θα γίνετε αφορμή να πατήσει ο Τούρκος το πόδι του στη χώρα μου. Αυτό ήρθατε να κάνετε; Ν' ανοίξετε το δρόμο;

Και λέγοντας αυτά, διέταξε να πιάσουν τον Άγιο και να τον χώσουν στην κάννη ενός μεγάλου κανονιού. Κι απειλούσε πως θα πυροδοτήσει. Ατάραχος ο Άγιος Βελιουλάχ, άρχισε να διαβάζει εδάφια από τα σουρέ του ιερού κορανίου, ενώ οι πιστοί του οπαδοί, μαζεμένοι γύρω από το κανόνι, προσεύχονταν κι έψελναν. Οργιστηκε τότε ο ηγεμόνας και διέταξε να

βάλουν φωτιά. Οι γκιαούρηδες πυροβολητές συμορφώθηκαν κι ο σουλτάνος Βελιουλάχ εκσφενδονίστηκε στον αέρα.

Εκείνη τη στιγμή, μες από τη φωτιά που βγήκε από την κάννη του κανονιού, ακούστηκε υπόκοψη η φωνή του Αγίου να λέει: Ω! Θεέ προστάτη μου.

Κι αμέσως ο Άγιος προσγειώθηκε στη γη, χωρίς να έχει πάθει τίποτε το ασθενικό και άυλο κορμί του. Ευθύς που τα πόδια του πάτησαν στο χώμα, συνέχισε να διαβάζει ατάραχος το ιερό κοράνιο.

Μόλις έγινε γνωστό το θαύμα, δεκαεπτά χιλιάδες άπιστοι ομολόγησαν πίστη στο Ισλάμ. Ακόμη κι ο ίδιος ο ηγεμόνας σήκωσε το «δάχτυλο της παραδοχής» κι ασπάστηκε τον ισλαμισμό. Οι κάτοικοι της περιφέρειας ήσαν οι πρώτοι μωαμεθανοί στη Ρούμελη...

Το κείμενο αυτό, πίσω από την απλοϊκή του αφήγη-

ση, είναι γεμάτο από σημαντικές πληροφορίες: η καταλανική κατοχή, ο φόβος των Τούρκων, η ειρηνική αρχικά εγκατάστασή τους, οι εξισλαμισμοί που ακολούθησαν την κατάκτηση, όλα βρίσκουν τη θέση τους στη μουσουλμανική αγιολογία. Η παράδοση μάλιστα εστιάζεται στη θεία θέληση που στήριξε και επέβαλε την τουρκική εγκατάσταση, αποσκοπεί δηλαδή στη νομιμοποίηση της παρουσίας του ισλαμικού στοιχείου στην περιοχή, που ριζώσε εκεί ύστερα από θεϊκή παρέμβαση.

Κατά το 15ο και 16ο αιώνα διατηρείται η εμπορική δραστηριότητα στη Λοκρίδα. Οι πορτολάνοι χάρτες και οι πορτολάνοι κείμενα μαρτυρούν την ύπαρξη δύο εμπορικών κέντρων, της Αταλάντης και της Μενδενίτσας. Στα ιταλικά ναυτικά βοηθήματα αναφέρονται στις ακτές της περιοχής οι ακόλουθες θέσεις:¹⁵ Stretos, για τον πορθμό του Ευρίπτου, Longanico, C. Blanco ή Cavo Janco ή C. Bianco, για το ακρωτήριο της Λάρυμνας, Talandi ή Talande ή Tallandi για την Αταλάντη. Τέλος, Ratixa ή Ratis(s)a ή Ratiza, για το ακρωτήριο της Αρκίτσας, Lalenj, για το ακρωτήριο του Λόγκου και Bondenica ή Bondeniza, για τη Μενδενίτσα. Στους ναυτικούς χάρτες και στα αντίστοιχα κείμενα της εποχής σημειώνονται ενίοτε και τα τοπωνύμια των νησίδων της Αταλάντης και του Γαϊδάρου.

Οι ελληνικοί αφηγηματικοί πορτολάνοι του 16ου αιώνα είναι συνοπτικότεροι και αναφέρονται μόνο στην Αταλάντη,¹⁶ πράγμα που επιτρέπει την υπόθεση ότι η πόλη αποτελούσε το κύριο, αν όχι το μοναδικό κέντρο ακτοπλοϊκού εμπορίου της περιοχής κατά το 16ο αιώνα: *Το Ταλάντι είναι χώρα και στέκει απάνου σε βοννό αλάργον από το πόρτο μίλλια τρία.*

Οι ελληνικοί ναυτικοί χάρτες της ίδιας εποχής, είτε αυτοί συντάχθηκαν στα ιταλικά είτε στα ελληνικά, αναφέρουν και αυτοί ορισμένες θέσεις. Ενδιαφέρον παραμένει το γεγονός ότι οι ελληνόγλωσσοι χάρτες αναφέρονται συνήθως στην Αταλάντη (Ταλάντι) αποσιωπώντας τη Μενδενίτσα, ενώ αντίθετα οι ιταλόγλωσσοι καταγράφουν συνήθως τη Μενδενίτσα αποσιωπώντας συχνά την Αταλάντη. Η διαφορά αυτή ενδεχομένως να

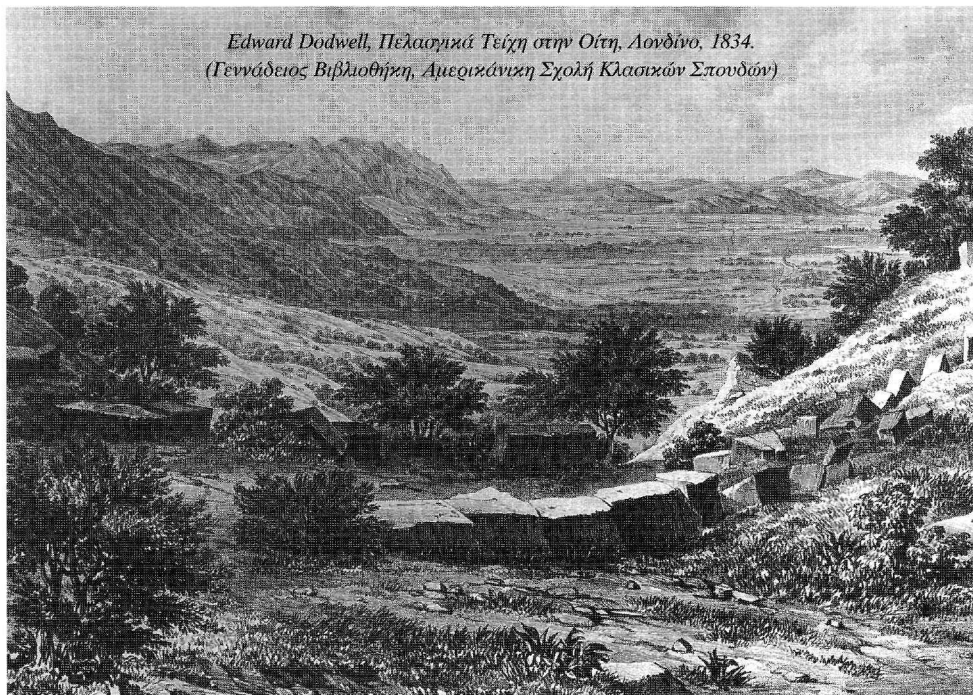
οφείλεται στη διαφορά των προτύπων: τα ιταλικά πρότυπα των ιταλόγλωσσων έργων και η προοπτική της αγοράς τους από ιταλόφωνους χρήστες, οδηγούσαν στην προτίμηση του οικισμού με έντονο φράγγικο παρελθόν, όπως η Μενδενίτσα.

Ο Γεώργιος Σιδέρης στο χάρτη της Ελλάδας που περιλαμβάνεται στον άτλαντά του, έργο του 1537,¹⁷ σημειώνει τις θέσεις G.Bianco, Talandi και Logiton. Ο ίδιος χαρτογράφος σε έργο του του 1563¹⁸ σημειώνει τα G. Bianco, Talandi και Bondeniza, ενώ στον ανυπόγραφο ελληνόγλωσσο χάρτη του, περί τα 1560,¹⁹ σημειώνει τα κ(άβο) Μπιάνκο και Ταλάντι. Ο Ανώνυμος Έλληνας χαρτογράφος της Λούκκα,²⁰ σε έργο του του α΄ ήμισους του 16ου αι. σημειώνει τα Λονγγιτό, Ταλάντι, Ραδίκι, Ποτάντζα. Τέλος, ο Αντώνιος από τη Μήλο, σε έργο του 1582-84,²¹ αναφέρει τις θέσεις Aurili και Mimoniza.

Η εμπειρική χαρτογραφική τέχνη των κατασκευαστών ναυτικών χαρτών και των συντακτών των πορτολάνων - κειμένων, αντλούσε από μια κοινή δεξαμενή συσσωρευμένης ναυτικής γνώσης. Δεν συνέβαινε το ίδιο με τη λόγια γεωγραφική και χαρτογραφική παραγωγή, η οποία στηριζόταν στην κριτική σύνθεση των φιλολογικών μαρτυριών και αδιαφορούσε για την αξία της εμπειρίας. Χαρακτηριστική παραμένει η αδιαφορία του Νικόλαου Σοφριανού για τη σύγχρονη κατάσταση της Λοκρίδας. Στο μνημειώδη χάρτη του, έργο του 1530-45,²² που αποτελεί την αναλυτικότερη λόγια χαρτογράφηση της Ελλάδας κατά το 16ο αιώνα, δεν αναφέρει κανένα σύγχρονο οικισμό στην περιοχή και δεν δίνει καμία αντιστοιχία ανάμεσα στην αρχαία και τη νεότερη ονοματολογία της Λοκρίδας,²³ με μόνη εξαίρεση τη νησίδα της Αταλάντης (Ταλάντι), που τοποθετεί λανθασμένα κοντά στις ακτές της Εύβοιας.

Οι εξ αυτοψίας περιγραφές της Λοκρίδας σπανίζουν. Ο Στέφανος Γερασίμου στην εξαντλητική του μελέτη των διαδρομών στην Οθωμανική αυτοκρατορία έως και το 16ο αιώνα,²⁴ σημειώνει ένα μόνο επισκέπτη στην περιοχή. Έναν, τρόπος του λέγειν, αφού πρόκει-

Edward Dodwell, Πελοποννήσια Τείχη στην Οίτη, Λονδίνο, 1834.
(Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών)

ται για το Μωάμεθ το δεύτερο τον Πορθητή, με τη στρατιά του, που διανυκτέρευσαν στη Μενδενίτσα την πρώτη Αυγούστου του 1470, επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη μετά την κατάκτηση της Χαλκίδας.²⁵

Οι περιηγητές που ταξίδεψαν στην Ελλάδα κατά το 17ο αιώνα δεν επισκέπτονται, ούτε περιγράφουν τη Λοκρίδα. Η απουσία των επισκέψεων και των αντιστοιχών μαρτυριών για την περιοχή οφείλεται στο γεγονός ότι η Λοκρίδα βρίσκεται εκτός των μεγάλων δρόμων, χερσαίων ή θαλασσίων. Ο Εβλιγιά Τσελεμπί είναι ο μόνος περιηγητής της περιόδου αυτής που επισκέφθηκε τη Λοκρίδα. Σε αυτόν οφείλεται η περιγραφή μιας πειρατικής επιδρομής στην περιοχή, την εποχή που βασιλευσε ο Σουλτάνος Μουράτ ο Δ' (1623-1640). Ο Οθωμανός περιηγητής επιστρέφοντας από την εκστρατεία για την κατάληψη της Κρήτης (1667), έφτασε στην περιοχή από το δρόμο της Λαμίας (Ιζντίν). Περιέγραψε την πόλη και συνέθεσε το εγκώμιό της (*είναι η καρδιά της Ρούμελης και όλοι εδώ μιλούσανε την γλώσσα των Ρωμιών*), πέρασε από την Υπάτη (Πατρατζίκ) και

τα λουτρά της και κατέληξε στη Μενδενίτσα (Μουντενούτς).

Η πόλη, σύμφωνα με τον ταξιδιώτη, είχε ιδρυθεί από τους Βενετούς και το κάστρο της κυριεύθηκε από το γαζή Ομέρ Μπέι για λογαριασμό του Μωάμεθ του Πορθητή. Όμοιο του δεν υπήρχε στη Ρούμελη. Υπαγόταν στη δικαιοδοσία του Καπουδάν Πασά και αποτελούσε υποδιοίκηση του σαντζακίου της Εύβοιας. Η περιοχή της αποτελούσε καζά, ήταν έδρα βοϊβό-

δα, και συγκέντρωνε αρκετές διοικητικές, στρατιωτικές και θρησκευτικές δικαιοδοσίες. Το κάστρο της είχε υποστεί αρκετές φθορές από το χρόνο, ο Εβλιγιά Τσελεμπί όμως σημειώνει ότι ήταν δυνατό να επισκευασθεί εύκολα και με μικρή δαπάνη. Ο ίδιος διηγείται ένα περιστατικό, του οποίου υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, ενδεικτικό των σχέσεων μεταξύ των Ελλήνων και Τούρκων κατοίκων της Μενδενίτσας. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, ο κατής της πόλης ήταν άδικος και αυταρχικός με τους Έλληνες της δικαιοδοσίας του, πράγμα που τους εξώθησε τελικά να αναζητήσουν την προστασία των Ελλήνων πειρατών που εκείνο τον καιρό λυμάνονταν τις περιοχές του βορείου Ευβοϊκού. Οι ενωμένες δυνάμεις Ελλήνων αγροτών και πειρατών κατέλαβαν τη Μενδενίτσα, τη λεηλάτησαν, την πυρπόλησαν και έσυραν σκλάβους τους μουσουλμάνους κατοίκους της, που δεν πρόλαβαν να καταφύγουν στην ακρόπολη. «Έτσι», καταλήγει ο Εβλιγιά, «μερικοί ραγιαδάδες που δεν άντεχαν την καταπίεση, κι ένας δεσποτικός κατής, έγιναν αιτία να καταστραφεί μια τόσο όμορφη πόλη, να παρ-

θούν τόσα λάφυρα από γκαιούρηδες πειρατές και να συρθούν τόσες οικογένειες στη σκλαβιά». Το προσκύνημα του Σουλτάν Βελιολάχ Μπαμπά και οι θησαυροί του σώθηκαν χάρη σε θαύμα: ο άγιος κεραινοβόλησε τους ιερόσυλους που τόλμησαν να εισβάλουν. Μετά την πυρκαγιά απέμειναν στην πόλη, πάντα σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Ελβιγιά Τσελεμπί, ένα τζαμί, ένα χάνι, ένα χαμάμ, δέκα μαγαζιά εμπόρων, εκατό σπίτια μουσουλμάνων και εκατόν πενήντα χριστιανών.

Κατά την περίοδο των ενετοτουρκικών πολέμων του 1684-1718, που αποκαλείται συνήθως “δεύτερη Ενετοκρατία”, η Λοκρίδα βρέθηκε στην περιφέρεια των γεγονότων. Κατά τις μακρές συρράξεις, ενετικές ή οθωμανικές δυνάμεις δεν ήλθαν στην περιοχή, πράγμα που φανερώνει την περιορισμένη στρατηγική της σημασία για τους αντιμαχόμενους. Οι Ενετοί, κινούμενοι στις νότιες χερσαίες και τις νησιωτικές ελληνικές περιοχές, δεν προχώρησαν βορειότερα από τη Χαλκίδα, όπου υπέστησαν την πρώτη σημαντική ήττα τους, ενώ οι πλησιέστερες στη Λοκρίδα κινήσεις των ντόπιων Οθωμανών περιορίστηκαν μεταξύ Θήβας και Άμφισσας. Τέλος, όταν στα 1715 οι Οθωμανοί εξαπέλυσαν την αντεπίθεση που οδήγησε στην ανακατάληψη των πρόσκαιρων ενετικών κατακτήσεων, τα στρατεύματά τους παρέκαμψαν το δρόμο των Θερμοπυλών, προχωρώντας από τα Φάρσαλα στο Πατρατζίκι (Νέα Πάτρα, Υπάτη) και από εκεί κατευθύνθηκαν στη Λιβαδειά και τη Θήβα.²⁶

Οι αρματολοί της περιοχής συμμετείχαν στα επαναστατικά κινήματα που σημειώθηκαν τότε, στις νότιες και κεντρικές ελληνικές περιοχές, με υποκινητές τους Έλληνες επισκόπους τους. Στα τέλη του 1688, όταν οι Ενετοί πολιορκούσαν τη Χαλκίδα, ο αρματολός Κούρμας και ο επίσκοπος της Άμφισσας Φιλόθεος κυριεύσαν πρόσκαιρα την Υπάτη και την Αταλάντη, εκδιώκοντας τις τουρκικές φρουρές τους και πολιορκήσαν τους Τούρκους που είχαν καταφύγει στη Θήβα.²⁷ Οι επαναστατικές αυτές κινήσεις δεν απέφεραν σημαντικά οφέλη γιατί ο τουρκικός στρατός ανακατέλαβε σύντομα όλες τις περιοχές, διασφάλισαν ωστόσο, έστω και προ-

σωρινά, τα νότια των Ενετών, εμποδίζοντας και διασπώντας, με τον αντιπερισπασμό που προκάλεσαν, τις τουρκικές δυνάμεις.

Στα 1691 και στα 1697, μαρτυρούνται μετοικεσίες οικογενειών από τις περιοχές της Λοκρίδας στην Ενετοκρατούμενη Πελοπόννησο.²⁸ Τις ενέπνεε ο φόβος των τουρκικών αντιποίνων και τις ενεθάρρυνε η πολιτική της ενετικής διοίκησης, που αποσκοπούσε στον εποίκισμό της Πελοποννήσου. Πράγματι, η Πελοπόννησος είχε ερημώσει από την αναχώρηση των Τούρκων και τη μεγάλη επιδημία πανώλης που συνόδευσε την ενετική εισβολή.

Οι ελληνικές πηγές είναι εξίσου πενιχρές σε πληροφορίες σχετικές με τη Λοκρίδα κατά το 17ο και 18ο αιώνα. Ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία* του, που συντάχθηκε κατά την τελευταία δεκαετία του 17ου αιώνα, αναφέρεται σχεδόν αποκλειστικά στην κατάσταση της περιοχής κατά την αρχαιότητα, μολοντί οι επισκοπές της ήταν υπό την άμεση δικαιοδοσία του (ο Μελέτιος χρημάτισε Μητροπολίτης Αθηνών) και επισκέφθηκε ο ίδιος την περιοχή (παραθέτει στο κείμενό του αρχαίες επιγραφές που αντέγραψε επί τόπου, στο Παλαιόκαστρο και την Αταλάντη²⁹). Οι πληροφορίες, που μπορεί να σταχυολογήσει κανείς από το κείμενο του Μελετίου, είναι ότι η Μενδενίτσα ήταν χτισμένη στη θέση της αρχαίας Οπούντος (εξ ου και η λανθασμένη απόδοση του συγχρόνου ονόματος -Πουντοννίτσα, που ανταποκρινόταν στην εξίσου λανθασμένη ταύτιση των δύο θέσεων), ότι ήταν έδρα επισκόπου *υπό τον Αθηνών Μητροπολίτην*,³⁰ ότι πριν τις Θερμοπύλες μια γέφυρα συνέδεε τις όχθες του Σπερχειού ποταμού τον οποίο καλούσαν Ελλάδα και ότι το αρχαίο Θρόνιον ήταν *ερείπιον* και οι κάτοικοι της περιοχής το αποκαλούσαν *Παλαιόκαστρο ή Εις τα Μάρμαρα*.³¹ Με δυο λόγια η περιοχή είχε παρακμάσει εντελώς:

...Μεταξύ της Αταλάντης Νήσου και των Κνημίδων, τα νυν ουδεμία πόλις αυτών (των αρχαίων πόλεων) είναι, αλλά κόμμαι μόνον, καίτις κομμόπολις υπό την Κνή-

Ρήγας Βελεστινλής, η περιοχή της Λοκρίδας από τη Χάρτα (λεπτομέρεια) Βιέννη, 1797.

μιν το όρος, Ταλάντιον καλουμένη, με θρόνον Επισκόπου υπό των Αθηνών Μητροπολίτην, αντίκρυ της Αταλάντης Νήσου, η οποία Ταλαντονήσι κοινώς λέγεται³²...

Οι Δημητρείς, στη *Νεωτερική Γεωγραφία τους* δεν αναφέρουν παρά μόνο στοιχεία σχετικά με την αρχαία γεωγραφία της περιοχής. Αντιθέτως, ο Ρήγας στη *Χάρτα* του, σημειώνει ως πρωτεύοντα οικισμό στην περιοχή την Αταλάντη (Οπούς, ταλάντι), ως δευτερεύοντες τις Λιβανάτες (Κύνος, κύνο, Λιβανάταις) και τη Μενδενίτσα (Εύς, μπουδουνίτζα) και τα χωριά Λάρυμνα (Λαρύμνη, άνω λάρνες), Φώκαι, Υάμπολις (Γιάμπολι), Προσκυνά (Λαρύμνη κάτω, λαρύμι), Αλόπη, Θρόνιον (Παλιόκαστρο, στα μάγμαρα), Δαφνίς, Σκάρφεια, Νίκαια (νίσσα) και Ανθέλλη ή μόλλος στη θέση των Θερμοπυλών. Ο Ρήγας σημειώνει επίσης τους δρόμους της περιοχής. Κατά το Ρήγα μια βασική παράκτια αρτηρία συνέδεε τη Χαλκίδα με τα Σκάρφεια στα νότια των

Θερμοπυλών, όπου συναντούσε έναν ορεινό δρόμο που οδηγούσε στην Ελατεία και τις όχθες της Κοπωαίδας. Ο δρόμος της Λοκρίδας, πάντα σύμφωνα με τη *Χάρτα*, περνούσε από τις θέσεις Φώκαι (όπου διακλαδιζόταν για τη Λιβαδειά), Προσκυνά και Ταλάντι. Σύμφωνα με τη *Χάρτα* αυτός ήταν ο μόνος δρόμος της περιοχής, γιατί δεν σημειώνεται ο ηπειρωτικός οδικός άξονας

στα δυτικά του Καλλίδρομου. Ο Άνθιμος Γαζής, στη δεύτερη έκδοση της *Χάρτας* (Βιέννη, 1801) θα επαναλάβει τα ίδια στοιχεία, αλλά ο παράλιος δρόμος θα συνεχίσει έως τις Θερμοπύλες και τη Λαμία.

Το μεγαλύτερο μέρος των διαδρομών στις ελληνικές περιοχές κατά την οθωμανική περίοδο ήταν θαλάσσιες και οι χερσαίοι δρόμοι, ιδίως στις περιοχές νοτίως της Θεσσαλονίκης, δεν φαίνεται να χρησιμοποιούνται συστηματικά, να συντηρούνται και να φυλάσσονται επαρκώς. Εντούτοις, το θέμα της χρήσης, έστω και εποχιακής, του αρχαίου δρόμου που οδηγούσε από τη Χαλκίδα στις Θερμοπύλες θα φώτιζε το σύστημα των χερσαίων επικοινωνιών της Λοκρίδας και τους τρόπους πρόσβασης σε αυτήν.

Όπως φαίνεται στο χάρτη της περιοχής των Θερμοπυλών, που συνέταξε ο συνταγματάρχης Leake,³³ ο δρόμος που συνέδεε τα διοικητικά και οικονομικά κέντρα της περιοχής, δηλαδή τη Λαμία με τα Σάλωνα και

τη Λιβαδειά, διέσχισε το Σπερχειό στο ανατολικό άκρο του Καλλίδρομου, στο σημείο της συμβολής του με τον Ασωπό, βορείως των Θερμοπυλών. Στο σημείο αυτό υπήρχε καλοδιατηρημένη πέτρινη γέφυρα και λειτουργούσε Χάνι. Εκεί ο δρόμος διακλαδιζόταν ακολουθώντας μία πορεία προς τα βορειοδυτικά, για να οδηγήσει στα Σάλωνα, ή μία νοτιοανατολική, προς τις Θερμοπύλες κι ακολουθούσε πάντοτε την ανατολική πλαγιά του Καλλίδρομου, να καταλήξει στη Μενδενίτσα, όπου διακλαδιζόταν για τα γύρω χωριά. Όσο για το «φυσικό» δρόμο, εκείνον που θα διέσχισε ευθέως την πεδιάδα των Θερμοπυλών, και, εκ πρώτης όψεως θα ήταν συντομότερος και περισσότερο βατός, (ακολουθώντας με άλλα λόγια τη χάραξη της σημερινής Εθνικής Οδού), αυτός, κατά το Leake, ήταν βατός μόνο κατά τη διάρκεια του θέρους (*Summer Road from Mola to Zituni*). Η πληροφορία αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός της ύπαρξης ορυζοκαλλιιεργειών στην πεδιάδα, αποδεικνύει ότι το χειμώνα ο δρόμος ήταν πλημμυρισμένος από την υπερχειλίση του Σπερχειού.

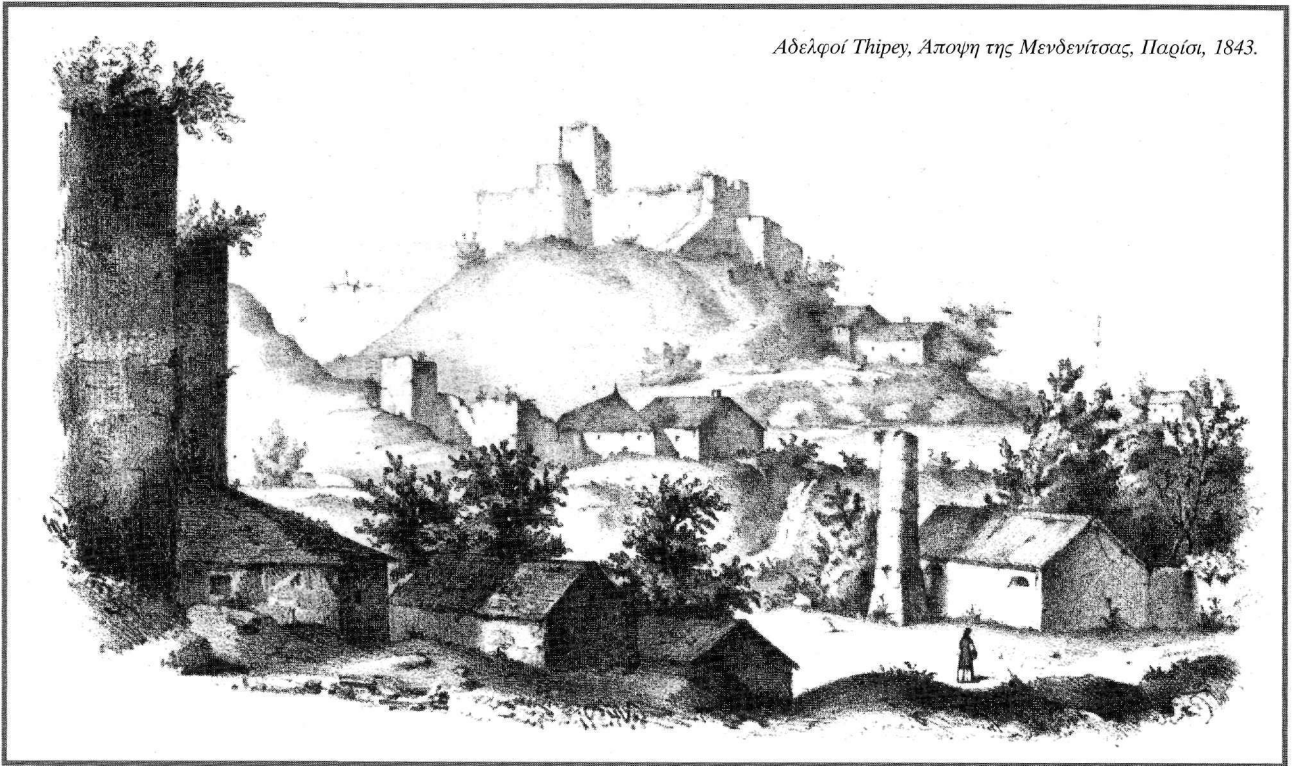
Οι περισσότερες μετακινήσεις στην ελληνική ενδοχώρα πραγματοποιούνταν μόλις έπαυαν οι θερινοί καύσωνες, επειδή η ενδημική πανώλη αναζωπυρωνόταν κατά τη θερμη περίοδο. Έτσι ερμηνεύεται και η μη διέλευση επισκεπτών από τη Μενδενίτσα, την Αταλάντη και τα χωριά τους. Όσο για την εξαίρεση που σημειώθηκε, δηλαδή το στρατό του Μωάμεθ του δευτέρου, αυτός ταξίδεψε κατά το θέρους του 1470, όταν ο δρόμος των Θερμοπυλών ήταν βατός. Φαίνεται μάλιστα ότι ο στρατός ακολούθησε μια σχετικά σημαντική παράκαμψη γύρω από τη Λοκρίδα (ακολούθησε δηλαδή τη διαδρομή Χαλκίδα - Λιβαδειά - Άμφισσα - Μενδενίτσα), για να επισκεφθεί ενδεχομένως ο Πορθητής το προσκύνημα του Σουλτάνου Βελιουλάχ.³⁴

Ο William Martin Leake (1777-1860) φαίνεται ότι είναι ο μόνος δυτικός ταξιδιώτης της οθωμανικής περιόδου που επισκέφθηκε και περιέγραψε συστηματικά τη Λοκρίδα. Σε μία πρώτη επίσκεψή του έφτασε από τη Λαμία στη Μενδενίτσα. Σύμφωνα με την αφήγησή

του,³⁵ η Πουντονίτσα ή Μπουντονίτσα, κατά τη φωνητική παραφθορά του αρχικού Π, είναι επισκοπή που εξαρτάται από την επαρχία των Αθηνών, με την επωνυμία επισκοπή Μεδηνίτζα³⁶ και έδρα τουρκικής διοικητικής διαίρεσης, που περιλαμβάνει 30 χωριά. Η πόλη, με 115 ελληνικές και 50 τουρκικές οικογένειες, είναι χτισμένη σε ένα ύψωμα που ενώνει το Καλλίδρομο και την Κνήμη, ακαλλιέργητο και δασώδη όγκο που οι σύγχρονοι αποκαλούν Καρυά, από το όνομα του πλησιέστερου στη Βοδονίτσα ορεινού χωριού.³⁷ Τα υψίπεδα της Λοκρίδας, σημειώνει, δεν μπορούν να συγκριθούν με τις βορειότερες εύφορες πεδιάδες του Σπερχειού, η ύπαρξή τους όμως είναι πολύτιμη γιατί προσφέρουν την ξυλεία και τα καύσιμα που λείπουν συνήθως στις πεδιάδες. Οι πλαγιές του Καλλίδρομου ειδικότερα, που το όνομά του του ταιριάζει απόλυτα, αποτελούσαν ένα μοναδικό τοπίο από λιβάδια και φυτείες καλαμποκιού, μαζί με δάση, βράχια και πηγές.

Ο Leake επισκέφθηκε και μία δεύτερη φορά τη Λοκρίδα, ακολουθώντας την αρχαία *Ορεινή Οδό* που συνέδεε την Ελάτη με την Ιάμπολη και συνέχιζε προς την Αταλάντη. Η περιγραφή του, όπως όλο το έργο του Leake για την Ελλάδα, είναι συστηματική, μετρημένη και στεγνή. Μεταφέρει ένα πλήθος καιρίων παρατηρήσεων και λεπτομερειών που του προξένησαν εντύπωση ή ενόχληση. Παραθέτουμε στο σύνολό της την περιγραφή του για την Αταλάντη, με τα μισοερειπωμένα σπίτια, το “ανεκτό” επισκοπικό μέγαρο και το “υποφερό”, για τον καλλιεργημένο Βρετανό, κρασί της, επειδή αποτελεί τη μοναδική εξ αυτοψίας δημοσιευμένη περιγραφή της πόλης.³⁸

Η πόλη αυτή περιλαμβάνει 300 σπίτια, από τα οποία το ένα τρίτο είναι τουρκικά. Μερικά από τα σπίτια της Αταλάντης είναι μεγάλα και το καθένα τους περιτοιχίζεται από κήπο, οπότε φαντάζουν όμορφα από μακριά. Αλλά τα πιο πολλά είναι εγκαταλειμμένα, και μισοερειπωμένα, εν μέρει λόγω μιας επιδημίας πανώλους που ξεκλήρισε ολόκληρες οικογένειες λίγα χρόνια

πριν. Ο διοικητής είναι ο Ισσέντ Μπέης, ένας γιος του Καπιζιλάρ Κιάγιαση του Αλή Πασά. Η ελληνική γειτονιά είναι χωριστά από την τουρκική. Ο επίσκοπος του Ταλαντίου (ελληνικά στο κείμενο), που υπάρχει στο Μητροπολίτη Αθηνών, είναι επικεφαλής της κοινότητας και διαθέτει ένα ανεκτό σπίτι στην Επισκοπή, μέσα σε έναν κήπο από πορτοκαλιές, λεμονιές και άλλα οπωροφόρα δέντρα, κήπος που, παρά τη σχετική αγριότητα του, είναι ο καλύτερος του τόπου και θεωρείται ως κάτι τι το εξαιρετικό στην περιοχή. Η πεδιάδα είναι πολύ εύφορη, αλλά ελάχιστα καλλιεργημένη, επειδή λείπουν τα χέρια. Στα χαμηλά μέρη της, προς τη θάλασσα, φυτόνει καλαμπόκι, στα υπόλοιπα εξαίρετο σιτάρι, αμπέλια απ' όπου φτιάχνουν ένα υποφερτό κρασί, και λίγες ελιές, που ευδοκιμούν τέλεια. Το μεροκάματο είναι το ίδιο με εκείνο της Αθήνας, της Λιβαδειάς κ.ο.κ., δηλαδή σαράντα παραδες την ημέρα και μια οκά κρασί. Η διοικητική περιοχή περιλαμβάνει τριάντα έως σα-

ράντα χωριά, τα περισσότερα των οποίων είναι πολύ μικρά, και μισοκατοικημένα, μιας και οι περισσότεροι των κατοίκων τους μετανάστευσαν στις περιοχές της Λιβαδειάς και των Αθηνών, αφότου ο Αλή Πασάς απέκτησε τον τόπο. Ο μονκατάς είναι τώρα στα χέρια του Βελή, που προσπαθεί να φέρει πίσω τους μετανάστες, υποσχόμενος φορολογικές ελαφρύνσεις.

Ο Rouqueville (1770-1838), θα περιλάβει τη Λοκρίδα στις αφηγήσεις του μόνο στην τελευταία επαυξημένη έκδοση των ταξιδιωτικών του παρατηρήσεων (1825-26). Η έκδοση αυτή δεν ακολουθεί τις διαδρομές του περιηγητή, αλλά έχει το χαρακτήρα και τη δομή γεωγραφικής πραγματείας και για το λόγο αυτό έγινε αισθητή η έως τότε απουσία της Λοκρίδας. Ο Rouqueville, που δεν φαίνεται να επισκέφθηκε την περιοχή, προσέθεσε στο κείμενο της προηγούμενης έκδοσής του λίγες σελίδες, βασισμένες ως επί το πλείστον στις ιστορικές αναγνώ-

σεις του, στις οδοιπορικές σημειώσεις του Gell,³⁹ στα ελληνικά εκκλησιαστικά αρχεία και στα τουρκικά δημογραφικά στοιχεία στα οποία είχε πρόσβαση.

Ο Rouqueville, αναζητώντας την υπόγεια συνέχεια που συνέδεε την προεπαναστατική Ελλάδα με την αρχαία, επεξεργάστηκε ένα εμπειρικό συγκριτικό σύστημα ταύτισης των αρχαίων ελληνικών χωρών με τις νεότερες διοικητικές διαιρέσεις. Το σύστημα αυτό, ταυτίζει την Επικνημίδια Λοκρίδα με το βοϊβοδιλίκι της Βοδονίτσας και την Οπούντια Λοκρίδα με το βοϊβοδιλίκι της Αταλάντης. Το πρώτο, με έδρα τη Βοδονίτσα, περιλαμβάνει τα ακόλουθα 20 χωριά (σε παρένθεση δίνονται ο αριθμός οικογενειών του καθενός):⁴⁰

Mavrocates (40), Catomates (10), Omolos ou Molos (40), Skylochori (10), Cocoretzi (10), Romani (foret profonde) (10), Anteras (10), Kenourio-Tchiflik (60), Nicoraki (20), Caria (40), Mousica (5), Cathares (10), Vlachatates (5), Anevitzta (7), Caravidia (5), Bodonitza (400), Bezestini (10), Dernitza (40), Oglonistais (30), Palaeochori (25), Xirchous ou Chrichous (40). Ο περιηγητής μας δίνει μία λιτότατη περιγραφή της Βοδονίτσας (*μικρή πόλη με οχυρό κάστρο*) και λίγες πληροφορίες για τους κατοίκους του Μώλου, που κατοικούν σε δύο οικισμούς - λιμάνια στο βόρειο Ευβοϊκό.⁴¹

Περισσότερα στοιχεία παραθέτει για την Οπουντία Λοκρίδα. Αφού περιγράφει από το Στράβωνα την κατάσταση της περιοχής κατά την αρχαιότητα και παραθέσει μια κατάσταση των βυζαντινών επισκόπων Αταλάντης που συμμετείχαν σε σημαντικές συνόδους κατά τους βυζαντινούς χρόνους, ο Rouqueville θα αφιερώσει λίγες αράδες στη σύγχρονη κατάσταση:

*Η Αταλάντη είναι χτισμένη στους πρόποδες του όρους Χλωμών και διοικείται από ένα βοϊβόδα και έναν Καδή. Δυο τζαμιά και μια μητρόπολη είναι τα μόνα αξιόλογα πράγματα που μπορεί να δει κανείς. Η σημασία της πόλης έγκειται στο ότι εικοσιεννέα χωριά εξαρτώνται διοικητικά από αυτήν.*⁴²

Ο Rouqueville δίνει και για τον καζά Ταλαντίου

αναλυτικά δημογραφικά στοιχεία: Talanta (πόλη) (500), Scander-Aga (βόρεια, στη βάση του όρους Χλωμών) (6), Chendre-bey (4), Livanates (30), Architsa (20), Molydoni (10), Longos (10), Archoudarema (6), Calamaki (4), Agnata (5), Tachtale (5), Golemi (10), Anemyrista (20), Varna (5), Couvoulina (10), Calapodi (20), Stakiais (20), Zoli (40), Trismegi (10), Valtetsi (10), Pougdanou ou Bogdana (7), Melsi (3), Neochori (6), Metochi (5), Saint-Paul (20), Rados (10), Loutzi (5), Colaka (10), Malesana (20), Mazi (8).

Ακολουθούν λίγες διαδρομές με ενδιαφέρον αρχαιολογικό στη γύρω περιοχή, ερρασιμένες από δρομολόγια του Sir William Gell. Από τις διαδρομές αυτές μπορούμε να σταχυολογήσουμε στοιχεία σχετικά με την τότε κατάσταση των πραγμάτων: Στο Καλαπόδι τα σπίτια ήταν καλύβες. Στο ύψωμα, που δεσπόζει πάνω από τις Λιβανάτες, υπήρχε μια ωραία πηγή και ένα ορθόδοξο μοναστήρι. Δυο μίλια ανατολικά βρισκόταν ένα λιμάνι στον κόλπο της Αταλάντης, που, κατά τον Rouqueville, ήταν παλαιότερα σημαντικός εμπορικός κόμβος. Τον ποταμό της Αταλάντης μπορούσε κανείς να τον διαβεί από μια γέφυρα και στο ρεύμα του λειτουργούσαν πολλοί νερόμυλοι. Από τα υψώματα της Κνημίδος η θέα απλωνόταν μοναδική: μπορούσε κανείς να διακρίνει τα ακανόνιστα παλιρροϊκά ρεύματα του Ευρίπτου και τις γύρω πλαγιές σκεπασμένες από ροδιές, σνκιές, μυρτιές και άγρια αμπέλια.⁴³

Στον ακόλουθο πίνακα συνοψίζονται τα δημογραφικά στοιχεία της Λοκρίδας των τριών περιηγητών (Τσελεμπί, Leake και Rouqueville) που την περιέγραψαν κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο, στοιχεία που θα παρουσίαζαν ενδιαφέρον συγκρινόμενα με εκείνα των οθωμανικών αρχείων.⁴⁴ Τα στοιχεία αυτά δίνουν την εικόνα της σχετικής ερήμωσης της Λοκρίδας έως τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα. Οι παλαιές αναλύσεις των στοιχείων αυτών είναι συχνά αντιφατικές. Ο W.M. Leake διαπιστώνει στα 1806 εγκατάλειψη και τη χρεώνει σε ένα πρόσφατο κύμα πανώλους,⁴⁵ αλλά και στην κακοδιοίκηση του Αλή Πασά και του γιου του Βελή,⁴⁶ ενώ αντιθέτως ο

	ΑΤΑΛΑΝΤΗ Ελληνικές οικογένειες/ σπίτια	ΑΤΑΛΑΝΤΗ Τούρκικες οικογένειες/ σπίτια	ΚΑΖΑΣ ΤΑΛΑΝΤΙΟΥ Ελλ. & Τούρκ. οικογένειες	ΜΕΝΑΕΝΙΤΣΑ Ελληνικές οικογένειες/ σπίτια	ΜΕΝΑΕΝΙΤΣΑ Τούρκικες οικογένειες/ σπίτια	ΚΑΖΑΣ ΜΕΝΑΕΝΙΤΣΑΣ Ελλ. & Τούρκ. οικογένειες
Ελβιγία Τσελεμπί (1667)				150	100	
Leake (1805)	200	100		200	100	
Rouqueville (1806-16)			839			827

Rouqueville, γενικός πρόξενος των αυτοκρατορικών Γάλλων στα Γιάννινα, μολοντί δεν επισκέφθηκε ο ίδιος την περιοχή, εκτιμά ότι κατά την ίδια περίοδο σημειώθηκε μία γενναία αύξηση του πληθυσμού της.

Η εικόνα αυτή δεν αποτελεί εξαίρεση. Η Λοκρίδα ακολουθεί τους ρυθμούς που παρατηρούνται και στις άλλες ελληνικές περιοχές, όπου σημειώνονται χαμηλές πληθυσμιακές πυκνότητες κατά την οθωμανική περίοδο. Η Λοκρίδα, μολοντί σχετικά εύφορη και κοντά σε μεγάλα αστικά και οικονομικά κέντρα (Λαμία, Θήβα, Λιβαδειά), παρουσιάζεται μέσα από τα δημογραφικά στοιχεία ως ένας ακόμη αραιοκατοικημένος ελληνικός τόπος: 8.500 περίπου κάτοικοι ήταν ο μεγαλύτερος πληθυσμός που τα δημοσιευμένα στοιχεία αναφέρουν κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο, μια πυκνότητα της τάξεως των 6 κατοίκων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Τέλος, εάν δώσουμε πίστη στα λεγόμενα του Rouqueville η Λοκρίδα φαίνεται να μετέχει στη δημογραφική αύξηση του 18ου αιώνα και του αρχόμενου 19ου, εποχή κατά την οποία παρατηρούνται σχετικά αξιόλογες αυξήσεις των ελληνικών πληθυσμών.

Κατά τον Αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία, αλλά και κατά τους εμφυλίους πολέμους που επακολούθησαν (1821-1828), η Λοκρίδα θα αναμιχθεί στις πολεμικές συγκρούσεις. Η περιοχή θα γίνει το θέατρο της ανδρείας του Αθανάσιου Διάκου και της δυσαρέσκειας του Ανδρούτσου, που οδήγησε στη σύλληψη και την

εκτέλεσή του. Κατά τα πρώτα χρόνια του ελεύθερου εθνικού ελληνικού βίου, οι διαδικασίες της διαμόρφωσης και της ενοποίησης του ελληνικού κράτους αδυνατούσαν να επιτύχουν τη λειτουργική σύνθεση και την ικανοποίηση των ποικίλων αντιθέσεων. Οι καιροί ήταν δύσκολοι και οι δυσαρεστημένοι πολλοί. Ένα παράδειγμα τέτοιου είδους δυσαρεσκιών έμελλε να εκδηλωθεί στην Αταλάντη.

Ανάμεσα στο Φεβρουάριο και το Μάιο του 1831, 150 καπεταναίοι και οπλαρχηγοί με τα παλικάρια τους, “θλιβερά υπολείμματα της βορειοελλαδίτικης στρατιωτικής αριστοκρατίας”⁷⁴⁷ έφυγαν από τη Θεσσαλονίκη με προορισμό τις ελεύθερες νότιες ελληνικές περιοχές. Αφού περιπλανήθηκαν στις Σποράδες και τη Θεσσαλία, η κυβέρνηση Καποδίστρια, πάντοτε δύσπιστη απέναντι σε ένοπλους ατάκτους, αναγκάστηκε τελικά να τους δεχθεί και τους εγκατέστησε στην Αταλάντη. Οι σχέσεις της κυβέρνησης με τους ένοπλους εποίκους δεν στάθηκαν πάντοτε εύκολες και, σίγουρα, δεν είναι απλή σύμπτωση ότι το Μάιο του 1831 πραγματοποιήθηκε στην ίδια πόλη η εξέγερση του βορειοελλαδίτη οπλαρχηγού Τσάμη Καρατάσου. Η εξέγερση αυτή, σύντομο περιστατικό των ποικίλων δυσκολιών που αντιμετώπιζε το νεοσύστατο κράτος, έληξε δίχως επιπλοκές, εφόσον δεν είχε πολιτικό χαρακτήρα και σχετιζόταν περισσότερο με καθυστερήσεις μισθών ή με ζητήματα φορολόγησης των στρατιωτικών.

Οι περιοχές της Λοκρίδας θα ακολουθήσουν τις τύχες του ελληνικού κράτους, και τίποτε ή σχεδόν τίποτε δεν θα ταράζει την επαρχιακή τους ηρεμία. Οι λιγοστές αρχαιότητες και μνημεία της περιοχής δεν προσέκλυσαν σημαντικούς επισκέπτες κατά τους ρομαντικούς χρόνους. Εξαίρεση αποτέλεσε το κάστρο της Μενδενίτσας, λόγω της ρομαντικής στροφής της δυτικής αρχαιολογίας προς τη μελέτη των μεσαιωνικών μνημείων. Μόνον οι σεισμοί και οι τραγικές συνέπειές τους θα ξαναφέρνουν κάθε τόσο τη Λοκρίδα στο προσκήνιο, και ιδίως ο μεγάλος σεισμός του 1894, που κατέστρεψε ένα μεγάλο μέρος της Αταλάντης.

Ο σιδηρόδρομος, το συγκοινωνιακό όνειρο του 19ου αιώνα, δεν θα περάσει από τη Λοκρίδα, αλλά θα ακολουθήσει την ορεινή οδό. Στην απόφαση αυτή συνέτεινε τόσο το προβληματικό δέλτα του Σπερχειού, όσο και ο φόβος μιας ενδεχόμενης εχθρικής προσβολής του δικτύου από τη θάλασσα. Αντίθετα, ο αρχαίος δρόμος των Θερμοπυλών θα χαραχθεί ξανά στον 20ό αιώνα και θα λειτουργήσει ως εθνική οδός Αθηνών - Λαμίας (η σημερινή παλαιά εθνική οδός). Δίπλα της θα χαραχθεί ο νέος εθνικός δρόμος και η Λοκρίδα θα αναλάβει πάλι τη φυσική της θέση-κλειδί στο επικοινωνιακό δίκτυο της Ελλάδας, θέση που θα ενισχύεται και από την άμεση πλέον γειτνίασή και σύνδεσή της με την περιοχή της ελληνικής πρωτεύουσας.

Ο νέος, ομοιόμορφος αυτοκινητόδρομος ενοποιεί τους τόπους και, με τις μεγάλες ταχύτητες που επιβάλλει, καταργεί τις αποστάσεις. Ο χώρος ακυρώνεται από την ταχύτητα και την ομοιογένεια της νεωτερικότητάς μας και η Λοκρίδα συρρικνώνεται πλέον σε μια διαδρομή λίγων λεπτών, πλαισιωμένη από πικροδάφνες. Μόνο οι πινακίδες, που σηματοδοτούν την είσοδο και την έξοδο από την επαρχία, διατηρούν την ανάμνηση του ονόματος. Ωστόσο, πίσω από τον αυτοκινητόδρομο και τη σχεδόν υποχρεωτική διαδρομή του, στις εύφορες ανατολικές κοιλάδες του Καλλίδρομου, του Σφίγγιου και του Χλωμού υπάρχει πάντα η Λοκρίδα, μια άγνωστη, στους πολλούς, περιοχή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Για τα αρχαιολογικά ευρήματα στη Λοκρίδα και το οικιστικό της δίκτυο κατά την παλαιохριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο βλ. στον ίδιο τόμο το άρθρο της Βασιλικής Συθιακάκη, σελ. 113 κ.ε.

2 Βλ. στον ίδιο τόμο Συθιακάκη, σελ. 115.

3 *Introductioni in universam geographiam tam veteram quam novam* του (1624).

4 *Parallela geographiae veteris et novae* του (1648).

5 *Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά και Νέα...*, Β' έκδοση υπό Γαξή, Βιέννη, 1807, τ.2, σελ. 323-326.

6 Διάταγμα της 3 (15) Απριλίου του 1833 (Φ.Ε.Κ. 12, 6(19)/04.1833).

7 Νόμος ΚΕ' / 1845 (Φ.Ε.Κ. 32, 08/12/1845).

8 Β.Χ. Δ/1899 «Περί διοικητικής διαιρέσεως του Κράτους» (Φ.Ε.Κ 136, 08/07/1899).

9 Η έρευνα στα τουρκικά αρχεία έχει έως τώρα προσφέρει σημαντικά δημογραφικά και φορολογικά δεδομένα για την περιοχή και η συνδρομή της Ευαγγελίας Μπαλά σε αυτόν τον τόμο (σελ. 139 κ.ε.), είναι σίγουρα πολύτιμη.

10 Patric Gautier Dalche, *Carte Marine et Portulan au XIIe siècle, le Liber de existentia riveriarum et forma maris nostri Mediterranei*, École Française de Rome, 1995.

11 Οπ.π. σελ. 144 στ. 1111-1133. Το κείμενο αναφέρεται εκτενέστερα στη Θήβα, σαν να εξυπηρετείτο η πόλη αυτή από τη Μενδενίτσα.

12 Στοιχεία ερασιμμένα από τον Ουίλιαμ Μύλλερ, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, μετάφρασης Σπυρ. Π. Λάμπρου, Αθήνα.

13 *Atlas Catalan, Μαγιόρκα 1375*, Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, dept. des manuscrits, ms Espagnol 30.

14 Ελβιγιά Τσελεμπί, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, Εκάτη, (1991), σελ. 136-145. Η απόδοση είναι του Νίκου Χειλαδάκη.

15 Konrad Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters, ein Beitrag zur Geschichte des Kartographie und Nautik*, Berlin, 1909, σελ. 637.

16 Armand Delatte, *Les Portulans Grecs*, Liege & Paris, 1947, σελ. 226.

17 Βενετία, Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, MSS it V, 61 (=5223). Βλέπε Γιώργος Τόλιας, *Οι Ελληνικοί Ναυτικοί Χάρτες Πορτολάνοι, 15ος-17ος αιώνας, συμβολή στη μεσογειακή χαρτογραφία των νεωτέρων χρόνων*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ & Εκδόσεις Ολκός, 1999 σελ. 88.

18 Βενετία, Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, MSS it. IV 148 (=5451). Βλ. *Οι Ελληνικοί Ναυτικοί Χάρτες Πορτολάνοι...*, όπ.π. σελ. 110.

19 Βενετία, Μουσείο Κορρέο, Portolani 33. Βλέπε Γιώργος Τόλιας, *όπ.π.*, σελ. 118.

20 Λούκκα, Κρατική Βιβλιοθήκη, MS 1898. Βλέπε Γιώργος Τόλιας, *όπ.π.*, σελ. 121.

21 Ρώμη, Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Vittorio Emanuele II, *Carte Nautiche* 6. Βλέπε Γιώργος Τόλιας, *όπ.π.*, σελ. 148.

22 *Totius Graeciae descriptio. N.Sophianus studiosis S.Tabella ipsa ostendere poterit, si longe impensiori cura, atque exactiori diligentia quam hactenus, eam pro chorographi[a]e et geographi[a]e, ratione et ordine, conati sumus describere: ut opera quoque nostra studiosis ipsis (quibus mirifice gratificari cupimus) non nihil utilitatis afferrentur... Romae in templo Boni Eventus. M.D.LII.*

23 *Nomina antiqua et recentia urbium Graeciae descriptionis a N.Sophiano iam aeditae. Hanc quoq[ue] paginam, quae Graeciae Urbium, ac locorum nomina, quibus olim apud antiquos nuncupabantur...* Το μόνο γνωστό αντίτυπο του τοπωνυμικού αυτού πίνακα φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας (Manuscripts, collection Dupuy, v.728, p. 183).

24 Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman XIVe-XVIIe siècle...*, Ankara, 1991.

25 Stephane Yerasimos, *Όπ.π.*, σελ. 114 και A. Capararozzo, *di G.M. Angiolello e di un suo manoscritto inedito*, Vicenza, 1881.

26 Βλ. πρόχειρα Ιωάννης Χασιώτης, «Η κάμψη της Οθωμανικής Δυνάμεως», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΑ, σελ. 19-41.

27 Βλ. Κ. Σάθας, *Η κατά τον ΙΖ΄ αιώνα επανάστασις της ελληνικής φυλής*, Αθήνα, 1865 και Μάνθος Κ. Χριστοφόρου, *Η Οπούντια Λοκρίδα και η Αταλάντη, μνήμες και μαρτυρίες*, μέρος πρώτο, Αθήνα, 1991, σελ. 200.

28 Βλ. Κων. Μέριτζιος, «Ειδήσεις περί της Στερεάς Ελλάδος εκ των αρχείων της Βενετίας, 1690-1736», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών*, 1969-70, τ.2, σελ. 339-436. Επίσης, Μ. Κ. Χριστοφόρου, *Όπ.π.*, σελ. 198-199.

29 *Μελετίον Γεωγραφία Παλαιά και Νέα...*, Β΄ έκδοση υπό Γαζή, Βιέννη, 1807, τ.2, σελ. 323-326.

30 *Όπ.π.* σελ. 323. Εμφανής είναι η διάθεση του Μελέτιου να συνδέσει ετυμολογικά τη Μενδενίτσα με τον Οπούντα. Ας σημειωθεί ότι σε άλλο σημείο του κειμένου του, όταν δυσανασχετεί για τις μη ελληνικές ονομασίες των επισκοπών, αναφέρει την πόλη ως Μεδινίτσα (*Όπ.π.* σελ. 321.)

31 *Όπ.π.* σελ. 325.

32 *Όπ.π.* σελ. 326.

33 William Martin Leake, "Plan of Thermopylae and the adjacent Country", *Travels in Northern Greece*, vol. II, London, 1836, παράρτημα.

34 Βλ. G.M. Angiolello, *Ένας Ενετός του 15ου αιώνα στην αυλή του Μεγάλου Τούρκου*, μετάφραση Δ. Δελιολάνης, Αθήνα, 1989.

35 William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. II, London, 1835, σελ. 66.

36 Πουντονίτζα, Μεδηνίτζα, ελληνικά στην υποσημείωση.

37 William Martin Leake, *Όπ.π.* σελ. 67.

38 *Όπ.π.*, σελ. 171-172.

39 Βλ. Sir William Gell, *The Itinerary of Greece containing one hundred routes in Attica, Boeotia...*, London, 1819. Τα δρομολόγια του Gell, αποτελούν απλούς πίνακες χωρίς σχόλια.

40 F.C.H.L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, Deuxieme edition, Paris, 1826, vol. IV, p. 150. Οι αριθμοί του Pouqueville πρέπει να αντιμετωπίζονται με κάθε επιφύλαξη. Η έρευνα έχει φέρει στο φως πλήθος διαφορών ανάμεσα στις εκδόσεις και επανεκδόσεις των έργων του καθώς και σφάλματα στις αθροίσεις και τις μεταφορές ποσών.

41 *Όπ.π.* σελ. 151.

42 *Όπ.π.*, σελ. 154.

43 *Όπ.π.*, σελ. 155-157.

44 Για μια πληρέστερη εικόνα της κίνησης του πληθυσμού στη Λοκρίδα βλέπε εδώ τα πορίσματα της έρευνας της Ευαγγελίας Μπαλτά στα οθωμανικά αρχεία.

45 Η πανώλη ήταν σχεδόν ενδημική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και σημείωνε συχνότερη έξαρση σε ορισμένες περιοχές όπως η Στερεά Ελλάδα. Εκτός από τις μεγάλες επιδημίες, που έπλητταν κάθε τόσο όλες τις επαρχίες της αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων της οθωμανικής κυριαρχίας, αρκετά κύματα πανώλους μαρτυρούνται στην περιοχή, μάλιστα κατά το 17ο και 18ο αιώνα, περίοδο σχετικής ύφεσης της νόσου. Βλ. Κώστας Π. Κωστής, *Στον καιρό της Πανώλης, εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου*, 14ος-19ος αιώνας, Ηράκλειο, 1995, σελ. 318, 335, 336, 367, 368, 370, 372, 387, 388, 398 και 409.

46 Ο Βελής, τον καιρό της επίσκεψης του Leake στην περιοχή, εγκατέλειπε τη διοίκηση του σαντζακίου της Ηπείρου για να αναλάβει τη διοίκηση της Πελοποννήσου. Μόνο στα 1811 θα διορισθεί πασάς της Ρούμελης οπότε και της περιοχής που μας ενδιαφέρει. Έτσι οι ερμηνείες των πραγμάτων που επιχειρεί ο Leake πρέπει να εξετασθούν σε συνάρτηση με τον τρόπο που έβλεπε τον Αλή πασά και τις σχέσεις του με τους Γάλλους.

47 John S. Koliopoulos, *Brigands with a cause, brigandage and irredentism in Modern Greece, 1821-1912*, Oxford, 1987, σελ. 72.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ANGIOLELLO, G.M., *Ένας Ενετός του 15ου αιώνα στην αυλή του Μεγάλου Τούρκου*, μετάφραση Δ. Δεληολάνης, Αθήνα, 1989.
- ATLAS CATALAN, Μαγιόρκα 1375, Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, dept. des manuscrits, ms Espagnol 30.
- BRIET, PH., *Parallela geographiae veteris et novae*, 1648.
- CAPAPAROZZO, A. di G.M. *Angiolello e di un suo manoscritto inedito*, Vicenza, 1881.
- CLUVERIUS, PH., *Introductioni in universam geographiam tam veteram quam novam*, Leyden, 1624.
- DALCHE, PATRIC GAUTIER, *Carte Marine et Portulan au XIIIe siècle, le Liber de existentia riveriarum et forma maris nostri Mediterranei*, École Française de Rome, 1995.
- DELATTE, ARMAND, *Les Portulans Grecs*, Liège-Paris, 1947.
- GELL, SIR WILLIAM, *The Itinerary of Greece containing one hundred routes in Attica, Boeotia...*, London, 1819.
- KOLIOPOULOS, JOHN S., *Brigands with a cause, brigandage and irredentism in Modern Greece, 1821-1912*, Oxford, 1987.
- KRETSCHMER, KONRAD, *Die italienischen Portolane des Mittelalters, ein Beitrag zur Geschichte des Kartographie und Nautik*, Berlin, 1909.
- LEAKE, WILLIAM MARTIN, *Travels in Northern Greece*, London, 1836.
- POUQUEVILLE, F.C.H.L., *Voyage de la Grèce*, Deuxieme edition, Paris, 1826.
- RECLUES, ELISEE, *Nouvelle Géographie Universelle, La Terre et les Hommes. I: L' Europe Meridionale*, Paris, Hachette, 1876.
- YERASIMOS, STEPHANE, *Les Voyageurs dans l' Empire Ottoman (XIVe-XVIIe siècle...*, Ankara, 1991.
- ΑΙΝΙΑΝ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, «Περί Οζολαίας Λοκρίδος», Αθηναί (Ναύπλιο), 1831, 65-67, 81-84, 97-99.
- ΓΑΖΗΣ, ΑΝΘΙΜΟΣ, *Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος Με Τα Παλαιά & Νέα Ονόματα Επιδ[ιορθωθείς] υπό Α. Α.Γαζή Μηλιώτου, & Εκδοθείς Παρά Φρανσοά Μύλλερ...*, Βιέννη, 1801.
- ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ, ΑΝΤΩΝΙΟΣ, «Το σπήλαιον του Οδυσσεώς Ανδρούτσου», Παρνασσός 5 (1881) 420-425.
- ΓΟΝΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β., «Σύντομο διάγραμμα της εκκλησιαστικής ιστορίας της Φθιώτιδας», *Εκκλησιαστικά κειμήλια της Φθιώτιδας*, Λαμία, 1998.
- ΓΟΝΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β., «Τα όρια της επισκοπής Διαυλείας και Ταλαντίου στα τέλη του 16ου αιώνα (1572)», *Λοκρικά Χρονικά* 2 (1996) 19-35.
- ΕΛΒΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, Ταξίδι στην Ελλάδα, Εκάτη, 1991.
- ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ, «Περί διοικητικής διαρρέσεως του Κράτους» (Φ.Ε.Κ. 136, 08/07/1899).
- ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ, Διάταγμα της 3(15) Απριλίου του 1833 (Φ.Ε.Κ. 12, 6(19)/04.1833).
- ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ, Νόμος ΚΕ'/1845 (Φ.Ε.Κ. 32, 08/12/1845).
- ΚΩΣΤΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ Π., *Στον καιρό της πανώλης, εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος-19ος αιώνας*, Ηράκλειο, 1995.
- ΛΑΪΝΑΣ, Θ. Α., «Τα φθιωτικά μοναστήρια μέσα από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους», *Φθιωτικά Χρονικά* 5 (1984) 7-40.
- ΜΕΛΕΤΙΟΥ Γεωγραφία Παλαιά και Νέα..., Β' έκδοση υπό Ανθ. Γαζή, Βιέννη. 1807, τ.2.
- ΜΕΛΕΤΙΟΥ Γεωγραφία Παλαιά και Νέα..., Β' έκδοση υπό Γαζή, Βιέννη. 1807.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κων., «Ειδήσεις περί της Στερεάς Ελλάδος εκ των αρχείων της Βενετίας, 1690-1736», *Επετηρίς Εταιρείας Στεροελλαδικών Μελετών*, 1969-70, τ.2, σελ. 339-436.
- ΜΙΛΛΕΡ, ΟΥΪΛΙΑΜ, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566), μετάφρασις Σπυρ. Π. Λάμπρου*, Αθήνα, γχ.
- ΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Δ. Τρ., *Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδος*, εν Αθήναις 1971.
- ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ, *Χάρτα της Ελλάδος, εν ή περιέχονται αι νήσοι αυτής και μέρος των εις την Ευρώπην και Μικράν Ασίαν πολυαριθμών αποικιών αυτής...*, Βιέννη, F. Muller, 1797.
- ΣΑΘΑΣ, Κ., *Η κατά τον ΙΖ' αιώνα επανάστασις της ελληνικής φυλής*, Αθήνα, 1865.
- ΣΟΦΙΑΝΟΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ, *Nomina antiqua et recentia urbium Graeciae descriptionis à N.Sophiano iam aeditae. Hanc quoq[uae] paginam, quae Graeciae Urbium, ac locorum nomina, quibus olim apud antiquos nuncupabantur... Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας (Manuscrits, collection Dupuy, v.728, p. 183).*
- ΣΟΦΙΑΝΟΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ, *Totius Graeciae descriptio. N.Sophianus studiosis S.Tabella ipsa ostendere poterit, si longe impensiori cura, atque exactiori diligentia quam hactenus, eam pro chorographi[a]e et geographi[a]e, ratione et ordine, conati sumus describere: ut opera quoque nostra studiosis ipsis (quibus mirifice gratificari cupimus) non nihil utilitatis afferrentur... Romae in templo Boni Eventus. M.D.LII.*
- ΤΟΛΙΑΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ, *Οι Ελληνικοί Ναυτικοί Χάρτες Πορτολάνοι, 15ος-17ος αιώνας, συμβολή στη μεσογειακή χαρτογραφία των νεωτέρων χρόνων*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ & Εκδόσεις Ολόκς, 1999.
- ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, ΔΑΝΙΗΛ και ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, *Νεωτεριική Γεωγραφία*, Βιέννη, 1792, εκδ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα, Ερμής, Ν.Ε.Β., 1988.
- ΧΑΣΙΩΤΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ, «Η κάμψη της Οθωμανικής Δυνάμεως», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* ΙΑ', σελ. 19-41.
- ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ, ΜΑΝΘΟΣ Κ., *Η Οπούντια Λοκρίδα και η Αταλάντη, μνήμες και μαρτυρίες, μέρος πρώτο*, Αθήνα, 1991.

